

**Słownik dialektologiczny a słownik
etnolingwistyczny
(na przykładzie materiału polskiego)**

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
UMCS Lublin, Polska

Cechy wyróżniające słownika wg Stanisława Gajdy (wyodrębniane przez badacza w ramach 12 parametrów opisu gatunku):

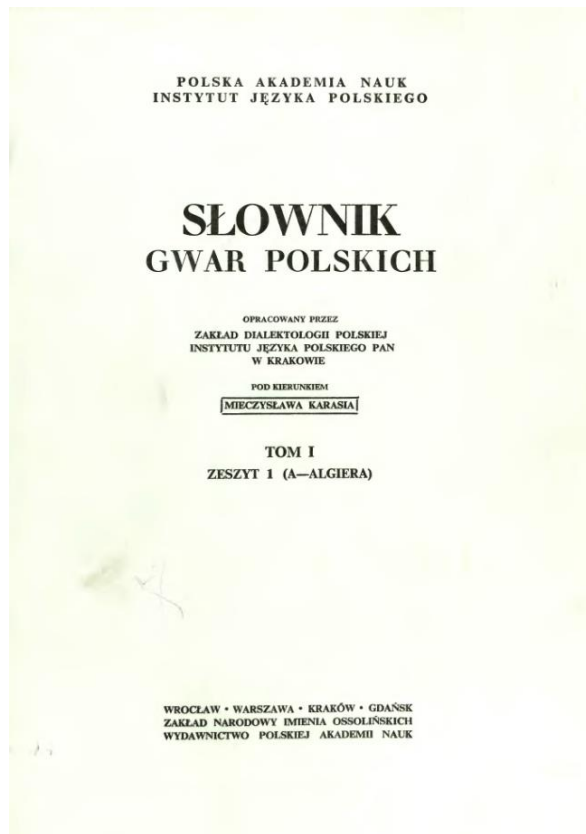
Ze względu na:

1. **charakter treści:** zawiera informacje, ew. informacje i dane;
2. **pełność ujęcia:** może to być ujęcie rozwinięte lub pełne;
3. **rozcłonkowanie: poziome i pionowe:** małe;
4. **formę podawczą:** opis;
5. **skonwencjonalizowanie:** duże, ew. średnie;
6. **ciągłość:** wyraźna;
7. **rozmiar:** średni lub mały;
8. **kody:** w zakresie **języka naturalnego** jest to kod teoretycznonaukowy lub popularnonaukowy; w zakresie **kodu pojęciowego** – niepełny lub uproszczony;
9. **prymarność/sekundarność:** prymarność/sekundarność;
10. **funkcje:** w zakresie funkcji informacyjnych – zarówno w zakresie funkcji informacyjnych, jak i dydaktycznych jest to funkcja humanistyczna;
11. **rozrywkowość/autoteliczność:** brak
12. **monolog:** tak

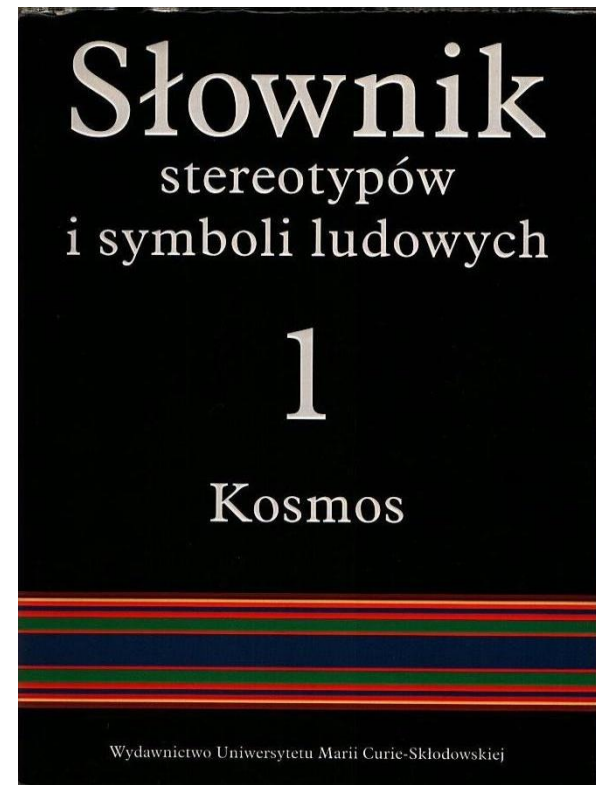
Cel wystąpienia:

Będę mówić o słownikach lingwistycznych prezentujących polską tradycję ludową, tj. język i kulturę. Skonfrontuję dwa typy słowników, które są poświęcone tradycji ludowej – dialektologiczne i etnolingwistyczne.

Słownik dialektologiczny



Słownik etnolingwistyczny



- Po wydaniu pierwszego tomu **SSiSL** w Lublinie i kolejnych tomów **SGP PAN** w Krakowie, powstały przesłanki do refleksji metanaukowej, nad przedmiotem, założeniami i metodami badań współczesnej dialektologii i etnolingwistyki.
- Zadania **dialektologii** Marian Kucała, wybitny uczony krakowski, uczeń Kazimierza Nitscha, twórcy tej dyscypliny w Polsce, określił krótko (w EJP 1999):
**„Dialektologia zajmuje się geograficznym zróżnicowaniem języka,
a więc badaniem i naukowym opisem dialektów i gwar,
tj. mowy ludności wiejskiej”.**

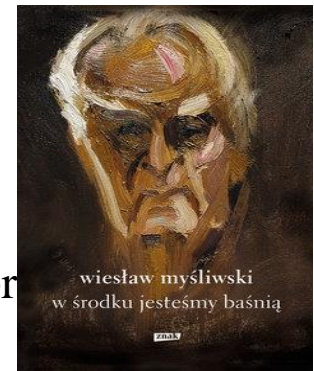
W sformułowaniu kluczowe znaczenie ma formuła **„zróżnicowanie geograficzne”**, zarówno ze względu na akcent stawiany na **„różnice”**, jak i na **„geografię”**.

Dialektologia polska rodziła się w sytuacji wyrazistych podwójnych różnic:

- (a) społecznych, kiedy to inteligencja okazała zainteresowanie ludowi,
- (b) różnic regionalnych, geograficznych.

Różnice społeczne sytuowały gwary ludowe („mowę chłopską”) w relacji do polszczyzny „kulturalnej”, „literackiej”, określanej ostatecznie jako „ogólnonarodowa” czy krócej – „ogólna” **różnice geograficzne** – w relacji jednych gwar (dialektów).

- **Koncepcja dialektologii dyferencjalnej** nastawionej na rejestracje cech różniących gwary i polszczyznę ogólną dość szybko zderzyła się z **koncepcją opisu integralnego**, systemowego, pełnego i miarę rozwoju dyscypliny dialektolodzy rozszerzali opisy na cały zasób form i słów obecnych w mowie mieszkańców wsi (Przykładem *Słownik gwar Domaniewka* M. Szymczaka).
- Równocześnie głębokie zmiany społeczne, jakie zaszły na wsi polskiej, prowadziły nieuchronnie do zacierania różnic społeczno-językowych, integracji gwar i polszczyzny ogólnej, w najlepszym razie do „przełączania kodów”.
- Językoznawcy wolą obecnie mówić o „**języku wsi**” (zob. J. Kaś, H. Kurek, *Język wsi*, w: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* red. S. Gajda, Opole 2001, s. 440-459; podobnie Ożóg 2004: 221), niż o współczesnych gwarach ludowych.



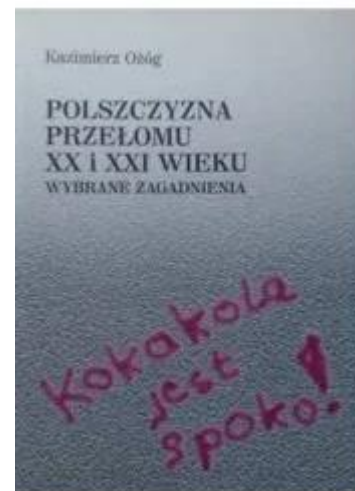
Badacze kultury narodowej, publicyści pisarze sygnalizowali równocześnie:

- „kres kultury chłopskiej”

(W. Myśliwski, „*Twórczość*”, kwiecień 2004; „*Gazeta Wyborcza*”, maj 2004), pr

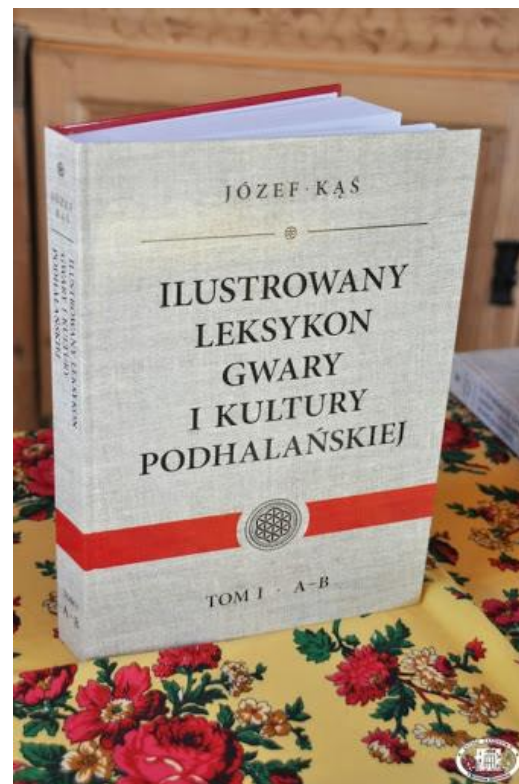
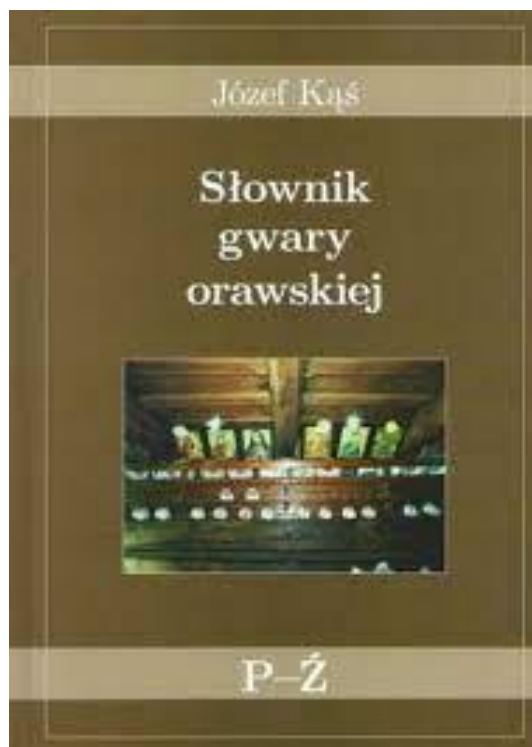
<https://pismofolkowe.pl/artypul/kres-kultury-chlopskiej-2514>

- zanik kategorii „ludu” i gwar, ogólnie mówiąc „kryzys identyfikacji” (K. Ożóg, *Polszczyzna przelomu XX i XXI wieku*, Rzeszów 2004, s. 218).



Inaczej było z dialektologią nastawioną na różnice regionalne, która przeciwnie – uległa wzmocnieniu poprzez podjęcie pewnych postulatów i koncepcji socjolingwistycznych i etnolingwistycznych. Temu programowi badań dialektologicznych sprzyja rosnący w siłę nowy „europejski” regionalizm („małe ojczyzny”).

Przykładem dialektologicznego „pełnego słownika gwary konkretnego regionu” są słowniki Józefa Kąsia *Słownik gwary orawskiej* (2003, wyd. II w Krakowie 2011) oraz *Ilustrowany leksykon gwary i kultury podhalańskiej* (t. I Bukowina Tatrzańska – Nowy Sącz 2015)



- **Etnolingwistyka** (w jej wersji praktykowanej w Polsce) ma zakres zainteresowań szerszy: korzysta z danych gromadzonych przez dialektologów, ale też z zapisów folklorystów i etnografów, łączy zainteresowanie formami i słowami ludowymi bez ograniczania się do elementów „dyferencjalnych” (zarówno w sensie społecznym, systemowym, jak regionalnym), rozszerza pole badawcze na teksty, gatunki i style, a także na wierzenia i praktyki (dane „przyjęzykowe”); zmierza do poznania obrazu świata utrwalonego w języku i kulturze danej społeczności, ostatecznie do poznania mentalności ludzi, nosicieli języka i kultury. Jest lingwistyką antropologiczną. Jej fundamentalnym postulatem jest rekonstrukcja podmiotowa, tzn. odtworzenie takiej conceptualizacji świata, jaką wypracowała dana wspólnota. (Bartmiński 2002, t. 8, szp. 380).

Etnolingwistyka zajmuje się – zgodnie z rozumieniem przyjętym w kręgu lubelskiego rocznika pod tym tytułem – badaniem nie tylko języka ludowego (gwar, dialektów w relacji do kultury ludowej), lecz także języka ogólnonarodowego („literackiego”) w jego relacji do kultury narodowej (Zob. „Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury” t. 1-25, Lublin 1988-2013).



- Dla obu dyscyplin lingwistycznych reprezentatywnymi formami wypowiedzi (opracowań) są słowniki. Różnią się jednak zawartością, metodą, ukierunkowaniem – odpowiednio do zasygnalizowanych celów obu dyscyplin.
- Porównam 2 artykuły hasłowe w każdym ze słowników.

Porównanie obu słowników obejmie następujące kwestie szczegółowe:

1. typ podejścia (od wyrazu do znaczenia czy od znaczenia do wyrazu)
2. podejście do opisywanego zasobu jednostek
3. cele słownika
4. jednostkę opisu
5. sposób budowania definicji i typ definicji
6. budowę artykułu hasłowego
7. zasięg opisywanego materiału
8. typ powoływanych danych

6. 'nożyk *garncarski*': Nożyk [...] nosił nazwę „błonka” [...] Służył on do wygładzania wewnętrznej strony naczyń, głównie misek *Studziany Las suw Lud LII 226*.

7. 'listewka w korytku *cierlicy* (tj. przyrządu do oczyszczania lnu z paździerzy)': Tęsy desculecki f *ćerlicy* to błonki *Sokółki olec Fal I 25*; *Krasnopol suw jw*; *Ostródz jw*; *Mr jw*; *Wr jw*.

8. 'cienkie, wąskie deseczki oddzielające parzyste i nieparzyste nitki osnowy w warsztacie tkackim': *Zach i Pn Fal I 25*.

9. 'pręt ze sznurkiem zakładany w nawój do osnowy w warsztacie tkackim': *Zieleniewo kotob [Jodańce, Wilno ZSRR] jw*; *Zach i Pn jw*. WW

Błonny zob. **BŁĘDNY**

BŁONOWATY 'w rodzaju chmury, podobny do chmury': *Blõnõvãti Stup LSW I 54*. WW

BŁONOWITY *Forma*: Rodz n *byanovíte Zarzece ciész*.

Znaczenie: 'żyłasty, pełen ścięgien, błon i żył': *Byanovíte mąso jw*. WW

BŁONOWY 1. 'pokryty chmurami; zachmurzony': *Blõnové nébo Wej S I 43*; *Stup LSW I 54*.

2. 'pstrokaty': *Blõnovã krova Wej S I 43*. WW

BŁONÓWKA 'krowa pstrokata': *Blõnyuvka Jastarnia wej S I 43*. WW

BŁOŃ, BŁONIA *z Formy*: *Błõń Litwa [ZSRR] K I 92*; ~ *D lp blonie*, *B lp bloniã Targowisko boch ME II 179*; ~ *Ms lp bloni Oles Rog 18*; ok *Hrubieszowa Gluz 461*; ok *Zamościa jw*.

Znaczenie: 'pole porośnięte trawą, łąka': Kto się spóźni, musi już sam „gnać” swą gadzine do pastérza na błoniã [...] po siódmej wieczorem „ozpusć” [...] „gadzine do chałupy z błonie” *Targowisko boch ME II 179*; Widzieliśmy go w mieście na bloni, Roznoszą go kruki, wrony [*pśn*] *Oles Rog 18*; ok *Hrubieszowa Gluz 461*; ok *Zamościa jw*; *Litwa [ZSRR] K I 92*. WW

Błuszczka zob. **PŁOSZCZKA**

Błuszczca zob. **PŁOSZCZYCA**

I. BŁOTA *z* 'ziemia rozmokła, two-

rząca gęstą, lepłą masę; błoto': F tej błóce ok *Sejn suw PKJP II 2 s 91*. WW

II. Błota zob. **BŁOTO**

BŁOTECZKO *pieszcz* 'błoto': Przed ślubym synek mówi do dziolchy: — Dziwej sie, złoteczko, przed tobóm błoteczko! [*rym*] ok *Karwiny [Cieszyn Czst] OndrProza 29*. WW

Błotka zob. **PŁOTKA**

BŁOTKO *Forma*: *Błõtko Czezewo kar LPW I 42*.

Znaczenia: 1. 'zdr od błoto w zn F': Na pudruskay luże urobili na glińe na gurce take żotke byotko, że pşyżż nie byo można *Kramsk koniń; Domaniewek łącz PJPAN XXXIII 40*; *Byczki skier RLTN XX 242*; ~ *pieszcz* 'błoto': Zaro po ślubie [*mąż mówi do żony*]: — Dziwej sie, złotko, że tuki błotko! [*rym*] ok *Karwiny [Cieszyn Czst] OndrProza 29*; *Ńe fyxué złotko v błotko [rym] Brudzewice opocz*.

2. 'teren podmokły, bagno, trzęsawisko (też zdr)': Teren błotnisty nazywają błotkiem *Białydwór grudz MPTL XVII 302*; Wieleż to w Kołtoniewie ciotuchów spaléli i w błotku potopsieli *Koc SWes 54*; *Vilk są puřas, a jewo zarw vovlék z tãwwo błotka [zdr] Rumia wej LPW I 41*; *Wœen tã mješko za błotkę [zdr] Kasz śr Ram 9*; [*zdr*] *Czezewo kar LPW I 42*.

3. 'mały staw, sadzawka': F tim našim byotku reyxocú żabi *Pięćmorgi świec*; V našim błotku są karusë *Kasz S I 44*; Spõnż gąsi z byotka *Podróżna złotow; Koc SKoc I 28-9*; *Lendy chojn*; *Trzebuń kościer*; *Ugoszcz byt*.

4. 'łączka otaczająca stawek': Paše gąsi na byotku *Podróżna złotow*; Łączki ze stojącą pośrodku wodą nazywają się [...] błotkami *Turowo płoc Wista XV 373*.

Geografia: Zn 2., 3. i 4. na Pomorzu.

WW

BŁOTNI 1. 'błotnisty': *Błõtña łonka Rożdżatów chłm*.

2. 'plytki': *Błõtña voda Posadów tom-lub MAGP XI s 95 i rp*. WW

BŁOTNIA 'duże błoto': *Błõtña Ra-*

chanie tom-lub PJPAN LXXIX 58.

WW

BŁOTNIAK 'osłona nad kołem pojazdu chroniąca przed błotem': Błotniaki Łukowa bił PJPAN LXV m 23; Gutów luk jw.

WW

BŁOTNICA 1. często w lm 'osłona nad kołem pojazdu chroniąca przed błotem': Błotnica Stawatyce wód; Szerzyny jas PJPAN LXV m 23 s 39; Stubienko przem jw; Kocudza bił jw; Gutów luk jw; Brzozowica M radz-podl jw; Drogiszka mław AGM III m 113 s 54; Kadziłto ostrol; Biskupin żniń PJPAN LXV m 23 s 39; Krusza Duchowna inow jw.

2. 'roślina — mącznica lekarska (Arctostaphylos uva-ursi)': Błotnica [spora] Kar zach S I 44.

WW

BŁOTNICZKA 'mieszkanca osady wśród błot': Błotniczka Kasz LKasz 19.

WW

BŁOTNIK 1. często w lm 'osłona nad kołem pojazdu chroniąca przed błotem': Błotniki sům p^rsi aŭce Puńców ciesz; P^šy bryckaj s^o błotniki Poręby Majdańskie cz^e w Majdan kolb; I^a stuknoł roverem f^lstupek, ale tylko błotnik sk^šyvílo Huszcza biał-podl; Błotniki bu^uy, żeby se nie uo^easko^u błotym Granowo n-tom; Jankowice Ryb ryb; Strzybnica tar-gór; Starczyków ząb-śl PJPAN LXV m 23 s 39; Zembrzyce wał jw; Kotaczyce jas; Jaźwiny dęb PJPAN LXV m 23 s 39; Żdżanne kras jw; Chełmo radomsk RLTN XX 242; Karczemiska puław jw; Domaniewek łącz PJPAN XXXIII 40; Uchacze gar; Miłkowice-Mački siem; Przedświt os-maz PJPAN LXV m 23 s 39; Łączyn ostrol jw; Dalny Las aug jw; Złotniki kal; [now] Kramsk koniń; Dąbrówka Leśna ob PJPAN LXV m 23 s 39; Podróżna złotow; Jeleń tez.

2. 'gwóźdz do zatykania osi, aby koła nie spadały': Błotniki N-tar RWF X 271.

3. 'odmiana soli kamiennej': Górnicy od dawna odróżniali trzy odmiany soli [...] 1) soli zielon^ej, która jest szarą, wielkoziarnistą i gdy dużo ma w sobie iłu zwaną błotnikiem Wieliczka krak Krak I 54-5.

4. 'ryba — piskorz (Misgurnus fossilis)': Żarnowiec wej S I 44.

5. 'jakiś ptak': C^o to b^eł^e drozd^a, c^o b^eł^e błotniki Kościer LPW I 41.

6. 'mieszkaniec osady wśród błot': Kasz LKasz 19.

7. 'w wierzeniach ludowych zły duch, sprowadzający ludzi na manowce': Šed r^áz m^uoeno u^upiti x^łop [...] ji ni m^og nalezc dro^ži dod^om. Te s^ą nal^ez kuole n^egu^u błotnik ji šed vp^ródk ji m^uu sv^ecił latarⁿo^m ji uel^eł: T^u je droga dod^om. Ji u^on gue z^laprovazil na błota Sierakowice kar S I 44.

Geografia: W zn 1. nie występuje na Kasz, Śl opol i w Polsce cen. Por. PJPAN LXV m 23.

WW

BŁOTNISTY 1. 'pokryty błotem, pełen błota': Błotnistou drug^a G^ora Św Anny strzel-opol OlW 14; Jedrysek lubl; Gielczew kras; Borzęcin D prusz MAGP XI s 16; Kamieńczyk os-maz jw; Szydłowo mław; Podróżna złotow; Łąg chojn; Kasz S I 243; N Troki [Wilno ZSRR] MAGP XI s 16.

2. 'podmokły, grząski, bagnisty': Błotnisto zem^a Kętrzyno wej; Ł^oka błotnist^a St Bazanów gar; Turbia tarnob RLTN XX 242; Wiszniów hrub; Ruski Bród koniec RLTN XX 242.

WW

BŁOTNO 'przystół od błotny': Błotno ok Wielenia czar SO XIV 56.

WW

BŁOTNY 1. 'pokryty błotem, pełen błota': Błotny gośc^yńec Krzczonów lub; Błotny b^zyk Woźniki sier; Podgrabie boch; Szydłowo mław; Janki Młode ostrol.

2. 'żyjący, rosnący w błotnistych stawach, na terenach podmokłych, bagnistych': Karaś j^es ryba błotno Jastrzebia rad RLTN XX 243; R^laki pšev^lažne na b^lotnyx [wodach] Trzęśniew kols PKFP XVIII 3 s 46; Pt^ostwe błotn^e Kasz śr Ram 9; Błotn^a tr^áva Kasz S I 44; Lⁱbiszów opocz RLTN XX 243; Gor^eczyno kar LPW I 41; Strzelno wej jw; Słup LSW I 56.

Zob. JASKÓŁKA, KLEWER, ŚWIECZKA

WW

BŁOTO 1. 'ziemia rozmokła, tworząca gęstą, lepłą masę (też na butach, ubraniu)':

Ĭag dešč pada, to je bŭoto na droze i na polu *Szt Wies szt GMalb II 18-9*; Po błoce nie pojeże roverem *Gielczew kras*; że to są tak ȳosvinił błota? *Kasz LPW I 41*; Tag ni mȳožeš iš dȳo kȳoščoȳa, tȳo bŭoto čeba ščȳsćić *Zakrzewo rawic*; Pršinińuz moȳ bŭota na bŭtax, bo paze *Puńców ciesz*; oggw.

2. 'teren podmokły, grząski, bagnisty':
a. 'trzęsawisko, bagno, moczary często ze stojącą wodą, zarosnięte szuwarami, trzcina': Można śe začsŭć f tym błocie *Gielczew kras*; Tam to mȳušiš přez bŭoto ĩie *Kasz LPW I 41*; Zajęħł f take bŭoto *Jacnia zam*; *Pudłóv [Cieszyn Czsl] PIJP I s 52*; *Hanusek tar-gór MAGP XI m 517 s 59*; *Grabczak opol jw s 57*; *Gościeradów kraš RLTN XX 243*; *Bolmin kiel MAGP XI m 517*; *Stanisławice kozien jw*; *Libiszów opocz RLTN XX 243*; *Chabielice p-tryb MAGP XI m 517 s 59*; *Żdzary tuk jw*; *Kondrajec Pański sierp jw*; *Janki Młode ostroł jw*; *Dobrzyniewo D białos*; *Kwiatków os-wp MAGP XI m 517 s 57*; *Koc SKoc I 28*; *Stup LSW I 56*; *Rogów [Poniewież ZSRR] MAGP XI m 517*; *N Troki [Wilno ZSRR] jw*;
b. 'torfowisko, podmokła łąka': Ten wœ přépělnie běl v błoce a klód modą ['szlam, błoto, mokry torf'] na wóz *Kasz śr Ram 292*; Ni ma go v dumu, bo na bŭota pojeħoŭ po torfe *Domaniewek łęcz PJPAN XXXIII 40*; Mě praŭe bělē v błoce i torf roħilē *Kasz S I 44*; Paše kȳoščȳ na bŭoščē *Podrózna zlotow*; *Morzewo chodz*; ~ 'miejsce po wykopanym torfie': *Domaniewek łęcz PJPAN XXXIII 40*; *Koc SKoc I 28*; *Kasz S I 44*.

3. 'staw, sadzawka, jeziorko': Gaši puȳvajiō na bŭoščē *Podrózna zlotow*; V tim błoce ni ma řib *Kasz LPW I 41*; *Podniešno sied*; *Olszyny chojn*; ~ 'kałůza': *Orzetek sep-kraj AJK IV m 198*; *Płazowo tuch jw*; *Jezewo świec jw*; [sporad] *Konarzyny chojn jw s 209*; [sporad] *Pomieczynska Huta kar jw*.

4. 'czarna, urodzajna ziemia': Na bŭoće saħim kartofle, řũkkel, ale to sŭ ĩeno maȳe kavaŭki *Pięćmorgi świec*.

5. 'torf': **a.** 'wysuszony, używany jako ściółka dla bydła': *Žaħa dŭvni ščēlȳȳ kȳoščȳ bŭoščam Podrózna zlotow*; **b.** 'wymieszany z wodą, przygotowany do kładzenia w formę': Ĭašu byħe bŭoto ȳurobȳoȳ, Xeńu byħe pšȳ formē, a ĩo byde tockom voziȳ, to byħe robota šȳa *Domaniewek łęcz PJPAN XXXIII 40*. **Blota blp** 'teren podmokły, grząski, bagnisty, często porośnięty trawą; trzęsawisko, bagno': Dobħe, ze vly f te bŭota nie vjeħali, tam potopić śe mozna *Huszcza biał-podł*; Na bŭotaȳ niȳ nie urošne *Granowo n-tom*; Na pińskix bŭotaȳ zubȳ byly *Stryj gar*; *Tomawa p-tryb RLTN XX 243*; *Gajewniki sier jw*; *Morzyszlaw koniń*; *Łowyn międzych*; *Podrózna zlotow*; *Kasz S I 44*; ~ 'bajora na łące': *Turobowice raw-maz RLTN XX 243*.

Cygańskie błoto 'piasek na drodze': Piasek na drodze zowią w *Chelmskiem* [...] cygańskie błoto *Chłm Chelm I 88*. **Dziadowskie błoto** 'droga lub miejsce piaskzyste': *Dziadowskie błoto ok Jezewa wys-maz PF IV 814*; *ok Myszyńca ostroł BHKM XI 286*.

Fraz: jak bŭota 'duħo, wiele': Ĭagodufer tera ĩag bŭota *Huszcza biał-podł*; ~ rozducać pieniądze v bŭoto 'wydawac lekko-myślnie pieniądze': řucać piȳnħe v bŭoto *Trzciano szt GMalb II 2 s 22*; ~ walić jak kijem v bŭoto 'mŭwić wprost, bez ogródek': Valēc jak kijem v bŭoto *pog Kościer, Chojn i Byt S II 323*; ~ zmieszać, zrŭwnac z bŭotem 'obmŭwić, oczernić': Zħęsać kogo z bŭotem *Janki Młode ostroł*; Z bŭotaȳ mnie zrŭvnoȳ *Lim*; *Adamowo mlaw gm Ratowo. WW*

Blotojszcze zob. BŁOTOWISZCZE

Blotojzna zob. BŁOTOWIZNA

BŁOTOWISZCZE *Forma*: Błotŭiħšē *Stup LPW I 41*.

Znaczenie: 'podmokły lub błotnisty, grząski teren; bagno, trzęsawisko': Takē kvátœ rostȳ na tim bŭotoiħšē v lese jw.

KW

BŁOTOWIZNA *Forma*: Błotŭiħzna *Stup LPW I 41*.

Znaczenie: 'podmokły lub błotnisty, grząski teren; bagno, trzęsawisko': Na

W "*Słowniku stereotypów i symboli ludowych*" hasło *bloto* jest ujęte onomazjologicznie: informacje wprowadza się, wychodząc od przedmiotu i przechodząc do jego ustalonych charakterystyk, w tym także - jego nazw. Hasło *bloto* razem z podhasłem *blota* obejmuje w Słowniku 14 stron druku (I, 1, 1996, s. 446-460), i składa się - jak wszystkie hasła w tym Słowniku, z dwu zasadniczych części: dokumentacji i eksplikacji, połączonych odsyłaczami numerycznymi.

BŁOTO

- **Wstęp. Eksplikacja:** Nazwy i rodzaje. Kolekcje i kompleksy. Opozycje. Pochodzenie. Wygląd i właściwości. Miary błota. Czynności i procesy. Obiekt. Lokalizacja. Błoto – miejscem zdarzeń (tłem zalotów, akcji miłosnej). Zastosowanie. Przepowiednie. Ekwiwalencje. Symbolika.
- **Dokumentacja:** Zagadki. Przysłowia. Przepowiednie. Zamówienia. Modlitewki. Kolędy. Pieśni gajkowe. Pieśni dożynkowe. Pieśni żartobliwe. Przemowy weselne. Pieśni weselne. Pieśni miłosne i zalotne. Pieśni społeczno-obyczajowe. Przyśpiewki. Ballady. Legendy ajiologiczne. Bajki. Podania. Opowieści wierzeniowe. Bibliografia.
- Lepka masa będąca połączeniem wody i ziemi, która powstaje po deszczu i tworzy kałuże, jest traktowana z obrzydzeniem i niechęcią jako nieużyteczna, bezwartościowa, brudna w sensie fizycznym i rytualnym. Jej przeciwieństwem jest cenne, piękne i czyste złoto. W sensie symbolicznym oznacza grzech, upadek moralny, rozpustę i upodlenie, oczernienie, obmowę i kłótnie.

- Dokumentację stanowią 53 standardowe motywy z ich wariantami tekstowymi poświadczonymi metryczkami, uporządkowane wedle gatunków mowy (zagadki, przysłowia, przepowiednie pogody i urodzaju, zamówienia, modlitewki, kolędy, pieśni, przemowy weselne, legendy ajiologiczne, bajki, podania i opowieści wierzeniowe).

DOKUMENTACJA

ZAGADKI1 – *Ni ziemia, ni morze, chodzić po tym człowiek nie może.* (Błoto.) Folf Zag nr 18.

PRZYSŁOWIA3 – **Diabeł mieszka/siedzi/suszy pieniądze w błocie i wciąga w błoto./**

c. *Czart pokaże złoto, a wciągnie w błoto.* NKPP czart 9.

5 – Błoto jako znak ubóstwa/bezwartościowości/grzechu/ kontrastuje ze złotem, symbolem bogactwa/wartości/cnoty/

a. *Z błota nie zrobisz złota* NKPP błoto 22; war.: *Z wierzchu złoto, w środku błoto.* NKPP złoto 32; *Co jednemu jak złoto, to drugiemu jak błoto.* NKPP złoto 4..

PRZEPOWIEDNIE

11 A -

11 A – *Siej/rzucaj (owies/pszeniczkę/jarzyne) w błoto [= mokrą ziemię wiosenną, majową] – będzie złoto [= urodzaj].*

Kto rzuca w błoto, ten zbiera złoto. NKPP siać 39; tamże war.: Siej pszeniczkę w błotko, a będziesz miał kiedy złotko; Jarzynę siej w błotko, będzie złotko; Złoto za błoto [wyrażenie gospodarskie o deszczu] NKPP błoto 24; Gdzie błoto, tam złoto. NKPP błoto 4.

PIEŚNI DOŻYNKOWE

20A – (*Przede dworem/za stodołą*) *kaczki w błocie/kaczeńka po błocie, pani/pan chodzi w złocie.*

Przede dworę kaczki w błoce, nasza jémość w czernym złoce, plon niesemé, plon, naszemu jegomoscé, w dom! Biel Kasz nr 33A, war.: K 39 Pom 70, K 40 MazP 487, K 11 Poz 151, K 46 Ka-S 11, K 24 Maz 152, 204,205, K 20 Rad 129; ... gęsi ... K 3 Kuj 233; U naszego pana kaczki grzebią w błocie, nasza piękna pani chodzi w samym złocie. Gaj Rozw 120; Biała kaczeńka chodzi po błocie, a nasza pani chodzi we złocie. K 28 Maz 116; Za stodołą kaczki w błocie, nasz jegomość chodzi w złocie. K 23 Kal 112.

LEGENDY AJTIOLOGICZNE/

46 A – Pan Jezus stwarza ptaszki z błota

Gdy Pan Jezus był małym chłopczykiem, bawił się takusieńko jak i nasze dzieci, a więc szedł nad brzeg wody i tam rzucał kamykami na wodę albo bawił się błotem. Wreszcie spodobało mu się zrobić ptaszków z błota. Co ptaszynę małą ulepił, to jej chuchnął w dzióbek, a ptaszek ożył i uleciał w błękit wysoko. PSL 1957/1/4.

46 B – Pan Bóg stwarza Adama z gliny i błota.

Pan Bóg stworzył Adama, ulepił go z gliny, z błota i postawił koło płota, żeby obsech. Etnl 1989 Bilg 149.

BAJKI47 – Diabeł pomaga chłopu wyjechać z błota w zamian za to, o czym nie wie.

Jadąc lasem, [pan] ugrzązł nazajutrz wśród drogi w bagnie i... wołał ratunku. Wtedy przyszedł do niego jakiś człowiek i obiecał go z błota wyprowadzić, jeżeli mu da za całe wynagrodzenie to, o czym nie wie, że ma w domu [tj. nowo narodzonego syna]. ... Co gdy było zrobione [podpisane krwią], z jego pomocą podróżny z bagna wyjechał. K 8 Krak 122. War.: K 14 Poz 203, podob. motyw zob. Grodz Łęcz 29, K 8 Krak 167, ZWAK 1881/190, Slim GŚląsk 29, podob. Jaz Spis 210, Wisła 1901/713, Krz PBL nr 756B, 8251.

PODANIA

49 – *Podróżny pewien przejeżdżając przez błotnistą i leśną okolicę, zagrzął w błocie głęboko. Bojąc się, aby mnogie wilki owych kniejów nie rozszarpały, westchnął do patrona swego mówiąc: „wyrwiéj mnie święty Franciszku!”* – *Wyrwany i ocalony z niebezpieczeństwa, później tu kaplicę drewnianą postawił.* K 10 Poz 13.

50 – **Twardowski każe diabłom usypać groblę z maku.**

Dawnemi czasy nie było tam [pod Kostrzynem] na błotach żadnej drogi. Przyjechał raz do karczmy Wygodny pan jakiś... Gościnnie powiada, że tu przez błota nie ma wcale drogi, ale Twardowski... zagwizdnął tylko na biesów i rozkazał im co tchu przez te błota sypać groblę z maku. K 15 Poz 166; podob. o grobli, którą sypały (nosząc ziemię w sakwach) diabły na rozkaz Twardowskiego K 9 Poz 30.

→ BAGNO, BŁOTA, JEZIORO, KAŁUŻA, MORZE, ZIEMIA.

Eksplikacja – opracowana wedle założeń definicji kognitywnej, obejmuje uporządkowane w odpowiednie – ułożone po sobie w nieprzypadkowy sposób – w rubryki (podkategorie, fasety):

- **Nazwy przedmiotu** z uwzględnieniem synonimów (*bloto, kał, bełch, ciapa; bagno, bajoro, mokradło, trzęsawisko, młaka* i in.);
- **Derywaty** (kasz. *blotnik* 'zły duch sprowadzający ludzi na manowce'; oraz nazwy ptaków i zwierząt zamieszkujących tereny błotniste: *blotniak* 'ptak drapieżny z rodziny sokołów', błotniarka 'gatunek ślimaka, nieruch, Limnaca' i in.).
- **Rodzaje błota** (*muł, reda, stawarka*).
- **Kolekcje** typu *bloto i deszcz, bloto i noc; błota i lasy, błota i piaski* (np. w przysł. *Szlachcic podlaski ma błota i piaski*); opozycje typu *bloto : złoto*;
- **Pochodzenie czegoś z błota** (Adam ulepiony z błota przez Boga) i pochodzenie **błota z czegoś** (z wody deszczowej i ziemi);
- **Cechy**: *brudne, lepkie, gęste; grząskie, nieprzebyte, niedostępne dla człowieka, okropne*;

Miary: *garść, kupa, po kolana, po pas;*

Typowe **zdarzenia:** *lepi się; rozciągają się;*

Błoto jako **obiekt:** wysycha na wietrze, jest osuszane;

Lokalizacja: *na drodze, w piekle;* błoto/błota jest/są miejscem lokalizacji: *w błocie* stereotypowo *tarza się świnia* i pijak, *na błotach rośnie trzcina*, żyją żaby, węże, ryby *błotniki*, brodzi bocian, w opowieściach wierzeniowych błota są stale przedstawiane jako siedlisko złych duchów i demonów, diabłów: Boruty i Rokity, duchów zmarłych; błota kryją skarby; w pieśniach ludowych są stale miejscem niebezpiecznych zdarzeń, śmierci i zbrodni; błota są przeszkodą w poruszaniu się, przeprawa przez błota jest możliwa tylko dzięki grobli;

Wykorzystanie w medycynie ludowej błoto służy do leczenia oparzeń ciała i zabiegów magicznych;

Ekwiwalencja. Błoto jest traktowane jako bezwartościowe, w praktykach *wybijania żuru* funkcjonuje wymiennie z gliną, popiołem, gnojem;

Symbolika. Błoto jest symbolem brudu fizycznego i moralnego; w senniku - zapowiada chorobę i kłótnię; błota są podobne do labiryntu, w którym można zabłądzić, przypominają potwora pożerającego ludzi.

BŁOTA

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy. Kolekcje i kompleksy. Opozycje. Powstanie. Wygląd i właściwości. Czynności. Obiekt. Lokalizacja. Co rośnie/kto mieszka na błotach? Błota – siedliskiem złych duchów przez błota. Wykorzystanie. Przepowiednie. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: → błoto. **Bibliografia.**

Grząski teren, gdzie jest mokra, nasiąknięta wodą ziemia, ma typowe cechy przedmiotów i miejsc medialnych. Jest siedliskiem złych duchów i demonów, miejscem niebezpiecznych zdarzeń i śmierci. Zgodnie z podaniami, w błotach przepadły ukarane przez Boga za grzechy lub „zaklęte” przez kogoś miasta i wsie. Ten rodzaj błota, na którym ludzie gubią drogę i tracą życie przypomina manowce i żarłocznego potwora.

DOKUMENTACJA → BŁOTO

→ BAGNO, BŁOTO, JEZIORO, MOCZARY, MORZE, TRZĘSAWISKO, ZIEMIA.

Podstawa porównania Palyginimo pagrindas	Słownik dialektologiczny Tarminis žodynas	Słownik etnolingwistyczny Etnolingvistinis žodynas
1. Typ podejścia (od wyrazu do znaczenia czy od znaczenia do wyrazu)/	Podejście semazjologiczne (od wyrazu do znaczenia), słownik semazjologiczny/	Podejście onomazjologiczne; słownik onomazjologiczny i ideograficzny/
2. Podejście do opisywanego zasobu jednostek/	podejście wybiórcze (dyferencjalne) – słownik rejestruje słownictwo różne względem ogólnego/	podejście całościowe (holistyczne, integralne)/
3. Cel słownika i jego przeznaczenie/	rejestracja słownictwa gwarowego (form i zasięgów geograficznych)/	rekonstrukcja ludowego obrazu świata i człowieka
4. Jednostka opisu/	słowo i jego znaczenie/	przedmiot mentalny (semantyczny korelat stojący między przedmiotem a jego nazwą)/
5. Sposób budowania definicji i typ definicji	definicje zobiektywizowane, budowane z punktu widzenia zewnętrznego badacza (realnoznaczeniowe, strukturalno-znaczeniowe, strukturalne, zakresowe, „odsyłaczowe”)	definicje budowane z punktu widzenia nosiciela badanej kultury (tj. na zasadzie „rekonstrukcji wewnętrznej”); definicje kognitywne/
6. Budowa artykułu hasłowego/	budowa: hasło, jego formy fonetyczne + definicja + cytaty z metryką (informacje o geografii)	budowa: hasło + wstęp ogólnokulturowy + eksplikacja + dokumentacja (zawierająca konteksty z nadbudowanymi motywami, układ kontekstów wedle gatunków – od małych form folkloru, przez konteksty pieśniowe do prozatorskich i wierszowanej poezji chłopskiej) + bibliografia

Podstawa porównania Lyginimo pagrindas	Słownik dialektologiczny Tarminis žodynas	Słownik etnolingwistyczny Etnolingvistinis žodynas
7. Geograficzny /terytorialny zasięg opisywanego materiału/	Etniczny obszar Polski, z uwzględnieniem danych z Cieszyńskiego na terenie Czechosłowacji oraz z obszaru byłego Związku Radzieckiego, Rumunii, Węgier, Bośni/	Teren etnicznie polski oraz zapisy od Polaków zamieszkujących za granicą, w USA i na wschodzie. Informacja o geografii systematycznie wpisywana jest w metryki tekstów./
8. Typ powoływanych danych/	Polski materiał XIX- i XX-wieczny, pełny zasób słownikowy gwar polskich. Preferowane są teksty potoczne, marginalnie uwzględniane dane z tekstów kliszowanych, artystycznych, głównie pieśni/	Polski materiał XIX- i XX-wieczny, zapisy drukowane i własne materiały terenowe, teksty ludowe w całym bogactwie zróżnicowania gatunkowego i stylowego (w tym folklor słowny) oraz zapisy dotyczące wierzeń i praktyk/

Dziękuję za uwagę!